

SASHA COLBY

**MATRJOSKA-
EMLÉKIRATOK**

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2025

www.alexandra.hu • www.moobius.hu
www.europakiado.hu

2011 szeptember
Vancouver, Kanada

Az ütött-kopott, vékony lábú, antik íróasztalomnál ülök, a lakás egy távoli csücskében. A falak sárgák, az őszi napfény átszűrődik a csipkefüggönyön. Összerendezem a könyveimet és az irataimat, félretolom a nyomtatót, hogy legyen helye az újonnan vásárolt csecsemő-pihenőszéknek.

Bekapcsolom a laptopot, megkeresem a július 5-én, SASLIK néven elmentett Word-fájlt. Ez a Niagara Fallsban tett nyári látogatásunkat dokumentálja: az Elsie Kühn-Leitzről szóló jegyzeteket, valamint a nagymamámmal folytatott beszélgetések átiratát tartalmazza. Egész nyáron Mina Loy életét kutattam, összeraktam a történetét, a reneszánsz stílusú villától kezdve, ahol Gertrude Steinrel találkozott, egészen a New York-i utcáig, ahol olyan tárgyakat keresett, amelyekből újszerű stílusú kollázsokat készíthet. De a jegyzeteléssel és strandolással teli nyáron a szigeten valójában a nagymamám történetében felbukkanó lyukak foglalkoztattak, és ez a hiány uralja a gondolataimat, miközben a gyermekem is egyre csak nő.

A csend egy részét nem tudom kitölteni: a nagymamám nem beszél bizonyos dolgokról, Elsie Kühn-Leitzről pedig nem sok angol nyelvű forrás érhető el. Archív felvételeket azonban bőségesen találok – rengeteg rövidfilm mutatja meg, hogy a szövetségesek hogyan szabadítják fel egymás után a táborokat. A felvételek némelyike úgy tűnik, mintha a felszabadító hadsereg propagandaanyaga lenne. De leginkább olyan jeleneteket dokumentálnak képanyaggal, amit szavakkal nem lehetne megfelelő módon leírni.

A francia fényképész, Henri Cartier-Bresson – aki a párizsi kávézók teraszán népszerűsítette az utcai fényképezést az 1920-as években –, a Friedwart-ház egykori vendége is készített hasonló filmet *Le retour* (A visszatérés) címmel. Cartier-Bresson maga is hadifogoly lett a háborúban, majdnem három évig dolgozott kényszermunkatáborban, mielőtt megszökött. A *Le retour*-t az Egyesült Államok Háborús Információs Hivatala rendelte meg 1945-ben. A film a kényszermunkára ítélt és más módon fogságba esett emberek hazatérését mutatja be a háború végén, ahogy sorban állnak, felszállnak a vonatokra, és az örömteli találkozást a családtagokkal a Gare D’Orsay-n. A dessai menekülttáborban Cartier-Bresson lefilmezte, ahogy egy egykori rab felismeri a belga nőt, aki átadta őt a náciknak. A rendező nemcsak a kamerájával, de a Leica fényképezőgépével is rögzítette a jelenetet. A filmen és a fényképeken is látható, ahogy a nő felpofozza az árulóját, míg a többi menekült a háttérben rezzenéstelenül figyeli az eseményeket.

Nem minden hazatérés volt ugyanolyan, erről az asztalomon sorakozó könyvek tanúskodnak. A Churchill, Roosevelt és Sztá-

lin által 1945 februárjában aláírt jaltai egyezmény négy megszállt zónára osztotta fel Németországot a britek, a szovjetek, az amerikaiak és a franciák között. A hazatelepítésről szóló 1. cikk szerint a civil menekülteket a saját országuk hadseregének adják át. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a jugoszláv és szovjet civileket gyakran a saját beleegyezésük nélkül telepítették haza. A legtöbb kelet-európai munkást, akik a Szovjetunióba tértek haza, biztosan kihallgatták és kiközösítették. Sokukat ismét kényszermunkára küldték, csak most hazai földön. Egyes nőket megerőszakoltak, amíg Németországban raboskodtak, és az így született gyerekekkel együtt tértek haza. Mások üres kézzel jutottak el az otthonaikba, mert a náci szülőotthonokban elvették a gyerekeiket. Voltak, akik az oroszok vigyázó tekintete alatt tűntek el a Németországból hazavezető úton. A háborút követően már nem egyetlen dologtól kellett rettegni. A nagyszüleim jogosan féltek.

A könyveim és a jegyzeteim mellett néhány keskeny, cakkos, fehér keretes, 5 × 7,5 cm-es méretű fénykép sorakozik. Ezek a nagyszüleim első néhány, Kanadában töltött hónapja során készültek, többségük a Niagara-vízesés közelében. Némelyiken felbukkan Pjoter és Katya Korban is, a pár, akik támogatták a nagyszüleimet, hogy Kanadába költözhessenek. A férfiak fedorát és ballonkabátot viselnek, a nők elegáns ruhát és kalapot. Az anyám még csecsemő, a nagybátyám cinkosan vigyorog, mint egy óvodás bohóc. A vonásai miatt Pjoter Korban arca sokkal komorabbnak tűnik, míg Katya Korban szinte légiesnek és visszahúzódnak látszik. A nagyszüleim meglepett arcot vágnak, mint akiket most ébresztettek egy mély álomból.

A telefonomért nyúlok, megnézem, mennyi az időzónák közötti különbség. Itt reggel kilenc van, szóval Niagara Fallsban dél. A nagymamám az első szappanopera-epizód előtt egy órával ér haza. Miközben kicseng a telefon, átgondolom, mit akarok mondani. Kérlek, meséld el, hogy mi történt, kérlelem. Mondd el, hogy mi történt a lengyel menekülttáborban. Hiába hívősek a reggelek a parton, a kagylót markoló tenyerem izzadni kezd. Várom, hogy felvegye a telefont.

1945 tavasza

Wetzlar, Németország

A bombázást követően az amerikaiak úgy vonulnak be Wetzlarba, hogy a puska lazán lóg a vállukon. A német őrök felszívódtak. A Leitz Werke munkásai rabok voltak, de nem volt, aki rabként bánjon velük – mégsem hagyták el a börtönüket. A pletykák szerint kilencven amerikai katona sétált be a Leitz-gyárba, és mindegyikük egy vadonatúj Leica-modellel a nyakában távozott.

A házban Frau Elsie felajánlja Irinának, hogy továbbra is alkalmazná őt. Bármilyen csábító is lenne maradni, Irina és Szergej már eldöntötték, hogy elindulnak keletre, megkeresni Irina családját. A város elhagyatott kaszárnyáiban létrehozott menekülttáborokban még több pletykát hallani: arról, hogy az oroszok hogyan álltak bosszút a németeken, amikor nyugat felé kitörték, arról, hogy mit akarnak tenni azokkal a szovjet állampolgárokkal, akik az ellenségnek dolgoztak. Irinának és Szergejnek nem marad más választásuk, lengyelként kell regisztrálniuk magukat, még hozzá arról a területről származóknak, amit nem adtak oda Sztálinnak hadizsákmányként, tehát ami viszonylag szabad.

A háború lezárásának köszönhető bizarr földrajzi helyzetben a lengyel menekülttábor az amerikai katonai bázis szomszédságában terül el. Esténként Irina hallja a szomszéd bázisról a nevetést. Új kifejezéseket hall, noha érteni nem érti őket: *jól kicsináltuk őket, azok az istenverte németek*. Néha olyan kifejezések is megütik a fülét, amelyek arról tanúskodnak, hogy az amerikaiak is sokat gondolnak a lengyelekre: „Auschwitz”, „Belzec”, „Treblinka”.

Telnek a napok, Szergej összebarátkozik az amerikai katonával, könnyed személyisége átlendíti őket a nyelvi akadályokon. Az amerikaiak cigarettát adnak el Szergejnek, aki a környező városok feketepiacain értékesíti azokat, így szerevezve pluszpénzt ennivalóra. Irina segít bepakolni egy út mellett talált régi bőröndbe. A merev, viharvert táskába több sorban kis, vörös színű dobozokat pakolnak, a fehér pajzs két oldalán oroszlánok, a tetején egy lovagi sisak. Irina elsőként a „Pall Mall” szavakat tanulja meg kiolvasni angolul.

Irinát ismét kisegíti a némettudása, a lengyel tábor hivatalában kap munkát. Az igazgató szintén egy ukrán, aki lengyelnek adja ki magát, egy alacsony, kopasz férfi, akinek hunyorgása még erőteljesebb, amikor a táborban reumás láz üti fel a fejét, vagy valaki a túlélők közül depressziós, esetleg öngyilkos lesz. Tamara, a barátságos, sötét hajú, szeplős brit adminisztratív asszisztens a brit női segédzsemet egyenruháját adja Irinának, hogy könnyebben tudjon átjárni a tábor egyes részei között. Az olajzöld színű egyenruhához bézs színű blúz jár. A szoknya térdig ér, a zakón rézgombok vannak, a felkaron három hímzett sáv, mintha égbe emelkedő nyílhegyek lennének. A táborban nincs bőséges élelem,

de káposzta van. Tamara tanítja meg Irinának, hogyan kell töltött káposztát készíteni. Neki lengyel asszonyok mutatták meg, hogyan kell szorosán belecsavarni a főtt káposztalevélbe a rizses-paradicsomos tölteléket.

Irina és Szergej két hónapig élnek a lengyel táborban, azt a pillanatot várják, amikor elmehetnek. A táborba begördülő orosz teherautó meglepetésként éri őket. Az orosz alaptábor több mint 300 kilométerre, Turnhoutban van, razziázni pedig jóval északabbra szoktak. Hallani olyan híreket, hogy a turnhouti táborban rosszabb körülmények között vannak a menekültek, mint a nácik idején: koszosabbak, az étel kukacos, az erőszak korábban nem látott szintje bukkan fel.

Az irodába belépő orosz parancsnok magas, mint Irina édesapja, de rövid a haja és éles az állkapcsa, az orra mentén mindkét oldalán mély ráncok. Odalép az igazgató asztalához, lenézően horkant egyet, majd megjátszott formalitással egy listát tesz az asztalra.

– Egy másolat Önnek, elvtárs, mivel az Ön neve is szerepel a listán.

Irina neve már megint egy listán szerepel, most a között a hatvan orosz és ukrán között emlegetik, akikről a Reich hibátlanul vezetett nyilvántartása alapján tudni lehet, hogy lengyel táborokban rejtőztek el. A listát fényképekkel is ellátták, Szergej is szerepel rajtuk. Az oroszok a német tavasz élénkzürke fényében azonosítják a menekülteket, és van tíz percük, hogy összeszedjék a holmijukat. Szergej fogja az extra ingét, a borotvapamacsát, a borotváját. Irina a Frau Elsie-től kapott ruhák mellett egy ti-

tokban félretett szappant tesz a zsákjába. A parfümösuveget az egyenruhája zsebében rejt el. Irina és Szergej táskákkal a kezükben csatlakoznak a többiekhez a központi gyülekezőtéren. A parancsnok egy furgon platójáról kiabál.

– Németországban maguk az ellenségnek, a Szovjetunió ellenfelének dolgoztak, majd megpróbáltak megszökni. Ennek értelmében kollaboránsnak tekintjük és Szibériába visszük magukat, ahol javító munkatáborba kerülnek. Az ellenállókat lelőjük.

A nyomozó a pisztolytáskájára helyezi a kezét. A rabok némán hallgatnak. Irina azon gondolkozik, vajon előlép-e valaki, hogy inkább most gyilkolja meg, mint hogy évekig végezzen kényszermunkát a szibériai aranybányákban, de senki sem mozdul.

A katonák teherszállító kamionokhoz terelik a rabokat, szorosan állnak egymás mögött és mellett. Irina hozzásimul Szergejhez, de nem tudja megfogni a kezét.

– Irina – suttogja a férfi –, Irina.

Irina tudja, hogy Szergej mire gondol. Valahogyan ki kell jutniuk innen, mert minden másnak még a gondolata is elviselhetetlen. De lehetetlen szavakat találni egy olyan meneküléshez, amire semmi esély.

Amikor hat órával később elérik az orosz tábor, elkülönítik a férfiakat és a nőket, és a tábor két különböző végében lévő hálótermekbe küldik őket. A kipufogófüst beitta magát a hajukba. Irina húsz másik nővel és gyermekkel osztozik egy helyiségen. Fapadokon vagy a földön alszanak, a németektől szerzett koszos takarókkal takaróznak. Éjjel Irina a falat bámulja. A szobájára

gondol, amit a Friedwart-házban hagyott hátra, a kertből beszivárgó fényre, a konyha neszeire, amikor elkezdődik a nap. *Milyen ostoba voltam, korholja magát Irina, a fapadnak nyomva az arcát. Milyen ostoba voltam, hogy azt hittem, vége a háborúnak.*